

עיירות הפיתוח בנגב

חוברת
לתלמיד

בתמונה:

ירוחם –

אז והיום

עיירות הפיתוח בנגב - חוברת לתלמיד

כתיבה: אילן בן יעקב וצוות מערך הפיתוח, המכון למורשת בן-גוריון
© כל הזכויות שמורות למכון למורשת בן-גוריון

תוכן עניינים

5.....	עיירות הפיתוח בנגב – מבוא	1.
5.....	מדינת ישראל בשנות החמישים	1.1
5.....	העלייה הגדולה	1.2
5.....	פיזור האוכלוסיה	1.3
6.....	דירוג יישובי	1.4
6.....	הקמת עיירות הפיתוח	1.5
7.....	עיירות מחצבים	1.6
7.....	ואלו העיירות:	1.7
8.....	עיירות הפיתוח – בין תכנון למציאות	1.8
9.....	שנות ה-60 וה-70	1.9
9.....	שנות התשעים – גל עלייה נוסף	1.10
10.....	כלכלה ותעסוקה בעיירות הפיתוח משנות ה-90 ועד היום	1.11
11.....	ירוחם	2.
11.....	מעברת 'תל ירוחם' 1951-1954	2.1
11.....	כפר ירוחם – יישוב חקלאי	2.2
12.....	מכפר למועצה מקומית	2.3
12.....	שנות השישים – תעשייה בירוחם	2.4
13.....	שנות ה-70 וה-80 – ייאוש ותקוה	2.5
13.....	שנות התשעים – עלייה גדולה ומהפכה חינוכית	2.6
13.....	כלכלה ותעסוקה ביישוב	2.7
13.....	האוכלוסיה בירוחם	2.8
14.....	אתרים בירוחם	2.9
15.....	שדרות	3.
15.....	מעברת גבים-דורות	3.1
15.....	ממעברה לעיירה	3.2
16.....	שנות ה-70	3.3
16.....	היחסים בין שדרות ויישובי הסביבה	3.4
17.....	שדרות – מרכז תרבותי נגבי	3.5
17.....	מכללת הנגב	3.6
17.....	העלייה הגדולה בשנות ה-90	3.7
17.....	שדרות – יישוב בקו החזית	3.8

19	דימונה	.4
19.....	בחזרת המיקום	.4.1
19.....	המתיישבים הראשונים	.4.2
20.....	תעסוקה	.4.3
20.....	הקריה למחקר גרעיני	.4.4
21.....	קהילת הכושים העבריים	.4.5
21.....	המאבק על כספי הארנונה	.4.6
21.....	דימונה כסמל למאבקי עובדים	.4.7
23	נתיבות	.5
23.....	הקמת העיירה	.5.1
23.....	אופי דתי	.5.2
23.....	הבבא סאלי	.5.3
24.....	קליטת עולי אתיופיה בנתיבות	.5.4
25	ביבליוגרפיה	

עיירות הפיתוח בנגב – מבוא

מדינת ישראל בשנות החמישים

מדינת ישראל, שהוקמה ב-1948, ונלחמה על קיומה במשך יותר משנה, עד יולי 1949, יום חתימת הסכם שביתת הנשק עם סוריה, נאלצה להתמודד עם אתגרים רבים בשנים הראשונות לקיומה:

1. **קליטת עלייה גדולה** – בשנותיה הראשונות הכפילה מדינת ישראל את אוכלוסייתה פי שניים ויותר: היישוב, שמנה 650,000 יהודים עם קום המדינה, קלט כ-700,000 עולים תוך שלוש וחצי שנים. העלייה הגדולה ממדינות ערב ומאירופה חייבה את המדינה הצעירה למצוא פתרונות הזנה, דיור, תעסוקה, חינוך ובריאות למאות אלפי העולים החדשים.
2. **יישוב הגבולות** – ישראל כבשה במהלך מלחמת העצמאות שטחים גדולים, בעיקר בנגב, והיה צורך ליישב אותם על מנת להבטיח את הריבונות עליהם וליצור רצף טריטוריאלי של יישובים יהודיים עד לאילת.
3. **פיתוח כלכלי** של המדינה, בעיקר באיזורים החדשים שנכבשו במלחמה – נסיון להפקת מחצבים בנגב ופיתוח חקלאות ותעשייה במקום.

העלייה הגדולה

בשנות החמישים הגיעו לישראל מאות אלפי עולים מאירופה וממדינות ערב. רוב האוכלוסיה היתה אוכלוסיה עירונית, ועל כן היה רצון ליישבם בערים.

תחילה נשלחו העולים החדשים לערים ושכונות במרכז הארץ, שננטשו מתושביהן הערבים במלחמה (כגון ירושלים, יפו, חיפה, לוד) ובבסיסים ריקים של הצבא הבריטי. לאחר מכן נשלחו העולים לערים נטושות באיזורים מרוחקים יותר (אשקלון, צפת, בית שאן) אך גם שם אזלו הדירות. רוב העולים שוכנו באופן זמני במחנות עולים בכל רחבי הארץ, והיה צורך להקים עבורם יישובים חדשים. כך, הועברו העולים מהמחנות ל'מעברות', שחלקן הגדול היה צמוד לערים קיימות ואחרות היו יישובים זמניים, שהוקמו באיזורים בהם עתידים לקום יישובי קבע – ערי פיתוח.

ערי הפיתוח נקראו כך משום שהיו ערים שהוקמו בתמיכה ובתכנון של הממשלה, באיזורים שהמדינה רצתה לפתח.

פיזור האוכלוסיה

בזמן הקמת המדינה חיו 80% מהאוכלוסיה באיזור מישור החוף. כ-60% מהתושבים חיו בשלוש הערים הגדולות (תל-אביב, ירושלים וחיפה). האחרים חיו במושבות, מושבים וקיבוצים ברחבי הארץ.

מדיניות התכנון בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל התבססה על עיקרון **פיזור האוכלוסיה**: על פי עיקרון זה, יש לפזר את האוכלוסיה על פני חלקיה השונים של המדינה ולמנוע את הצטופפותה

באזור המרכז. על פי עיקרון זה תוכננו רוב עיירות הפיתוח לקום באיזורים מיושבים פחות ומרוחקים ממרכז הארץ ומישור החוף. למדיניות זו היו יעדים נוספים:

- א. יעד בטחוני – להגביר את הנוכחות הישראלית לאורך הגבולות.
- ב. יעד כלכלי – לנצל את המשאבים הטבעיים המצויים באיזורים השונים.
- ג. יעד מנהלי – להקים ערים בינוניות, שימשו מרכז עירוני ליישובים הקטנים שסביבם על פי העיקרון של **דירוג יישובי**.

דירוג יישובי

עד שנות החמישים להתיישבות בארץ ישראל היה אופי **קוטבי**, כלומר היו רק שני סוגי התיישבות שונים מאוד זה מזה:

1. ערים גדולות מאוד, בהם התרכזו המוסדות והשירותים כולם.
2. כפרים, מושבים וקיבוצים קטנים בעלי אופי חקלאי.

אגף התכנון במשרד ראש הממשלה עיצב בשנות ה-50 תכנית ארצית לפיתוח מדינת ישראל שקבעה כי יש לעבור ממערך **קוטבי** למערך **מדורג**. במערך מדורג יש חמש דרגות של יישובים:

1. **כפר חקלאי**, שבו גרים כמה מאות תושבים.
2. **מרכז כפרי** – לכל כמה כפרים יהיה מרכז שבו מוסדות משותפים לכל הכפרים, כגון: מאפיה, מכולת, מוסדות חינוך.
3. **מרכז עירוני-כפרי** המשרת כ-30 יישובים חקלאיים. במרכז יהיו מרכז מסחרי, תעשייה חקלאית המבוססת על תוצרת האיזור ומוסדות חינוך ובריאות.

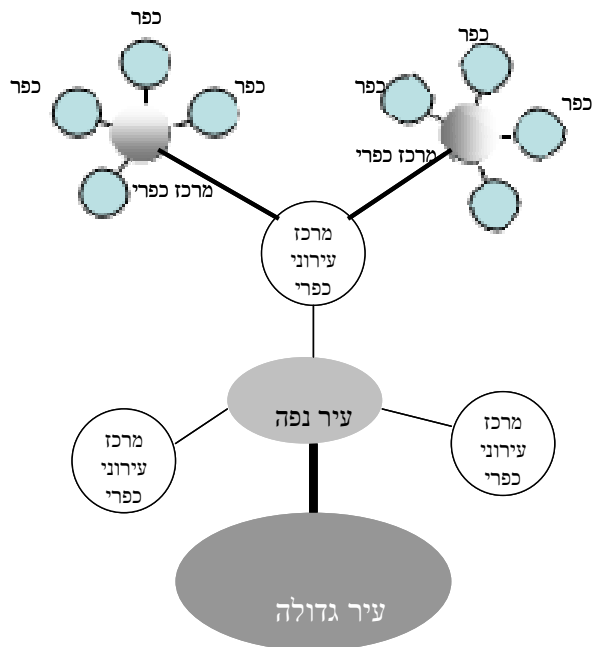
4. **עיר בינונית** – בכל איזור גאוגרפי (נפה) תהיה עיר בינונית שתספק שירותים עירוניים לכל יישובי האיזור. בעיר יהיו מוסדות תרבות, בנקים, מרפאות ומפעלי תעשייה גדולים.

5. **עיר גדולה** – 3 הערים הגדולות: תל-אביב, ירושלים וחיפה.

עיירות הפיתוח היו אמורות להיות המרכז העירוני-כפרי אשר יספק שירותים לאוכלוסייה הכפרית הסמוכה.

הקמת עיירות הפיתוח

בסך הכל הוקמו בישראל 29 עיירות פיתוח, מתוכן 11 בנגב. רובם הוקמו בתחילת שנות החמישים. חלק מהעיירות הוקמו על בסיס יישוב קיים, שתוכנן מחדש כעיירת פיתוח, וחלק הוקמו מלכתחילה כעיירות פיתוח. בנגב הוקמו שני סוגים של עיירות פיתוח:

1. עיירות שהוקמו על פי הדירוג היישובי כדי לשמש מרכז עירוני ליישובים חקלאיים, כגון נתיבות, שדרות ואופקים.
2. עיירות שהבסיס הכלכלי שלהם לא היה יישובי הסביבה אלא המחצבים באיזור, כגון ירוחם, מצפה רמון ודימונה. אלה הן **עיירות המחצבים**

עיירות מחצבים

מלבד הערים שקמו כמרכזים עירוניים להתיישבות החקלאית, הוקמו בנגב הדרומי ארבע עיירות ששכנו בקרבת מקורות מחצבים, למרות שלא היו יישובים חקלאיים בסביבתם: מצפה רמון, ירוחם, דימונה ומאוחר יותר ערד, שהוקמו בקרבת המכתשים ומפעלי ים המלח. העיירות היו אמורות לשמש מקום מגורים לעובדים במפעלי תעשיית המחצבים ובים המלח, שתוכננו להיות מקור תעסוקה לעשרות אלפי תושבים.

ואלו העיירות:

שהוקמו בנגב, על פי סדר הקמתן (בערים ותיקות צוין מועד הקמת שכונות העולים):

1. **באר שבע** (1949) – עיר מתקופת המקרא, שהתורכים הקימו מחדש בתקופת שלטונם בארץ, והבריטים כבשו במלחמת העולם הראשונה. המצרים תפסו את באר שבע ב-1948 וצה"ל כבש אותה במבצע יואב. תושביה הערביים עזבו את העיר. לאחר המלחמה קיבלה העיר מעמד של עיר פיתוח שתוכננה להיות העיר הגדולה בנגב. עולים רבים הגיעו לבאר שבע בשנות ה-50 ועבדו במפעלים שהוקמו בעיר. בשנת 1959 הוקם בה בית חולים גדול לשרות תושבי הנגב ובסוף שנות השישים קמה בבאר שבע אוניברסיטה שהיתה אמורה למשוך אליה אכלוסיה חזקה. העלייה הגדולה מחבר העמים בשנות ה-90 הביאה רבים מהעולים לבאר שבע והיא נהנתה מתנופת בנייה ופיתוח. כיום בבאר שבע יש אוניברסיטה, בית חולים, משרדי ממשלה, בית משפט ומרכזים מסחריים רבים.
2. **ירוחם** (1951) – הראשונה בין עיירות המחצבים. הוקמה כמעברה בשנת 1951 עבור עולים מרומניה שעבדו במחצבות באיזור, הפכה לכפר חקלאי למחצה ומאוחר יותר למועצה מקומית. נמצאת סמוך למכתש הגדול. רוב תושביה מועסקים בתעשייה המקומית.
3. **אילת** (1951) – לאחר שכוחות צה"ל הגיעו לקצה הצפוני של מפרץ אילת במלחמת העצמאות, הוקמו במקום מספר צריפים. שנתיים מאוחר יותר הוקמו הדירות הראשונות והוכרז על הקמת נמל אילת. בתחילה התפתחה אילת כעיר נמל. בנוסף עבדו תושבי המקום במכרות הנחושת בתמנע, עד שנסגרו בשנות השבעים. כיום עיקר פרנסתם של תושבי העיר היא בתיירות והיא ידועה כבירת התיירות של ישראל. נופשים רבים מהארץ ומהעולים ממלאים את בתי המלון בעיר בכל השנה ומבלים על החוף ובאטרקציות השונות אותן היא מציעה.
4. **שדרות** (1951) – הוקמה כמעברה בשנת 1951 ובשנת 1955 הפכה למועצה מקומית. משמשת כמרכז עירוני לקיבוצי המועצה האיזורית שער הנגב. במשך השנים התפתחה במקום תרבות ייחודית, שבאה לידי ביטוי בזמרים ולהקות רבים שיצאו משדרות. בשנת 1996 קבלה מעמד של עיר.

5. **מצפה רמון (1951)** – הוקמה ב-1951 כמחנה לעובדי המחצבות במכתש רמון, ומאוחר יותר כמחנה לסוללי הכביש לאילת. ב-1956 הפכה ליישוב קבע קאופרטיבי שנועד להתבסס על הפקת מחצבים במכתש. בסוף שנות ה-80, עם חתימת הסכמי השלום עם מצרים, תוכנן היישוב כמגורים לאנשי הקבע המשרתים באיזור, אולם רובם לא השתקעו ביישוב. העלייה מברית המועצות הגדילה בצורה ניכרת את האוכלוסיה ביישוב. כיום הבסיס הכלכלי של מצפה רמון הוא תיירות: בתי מלון, אכסניות ופעילויות במכתש רמון.
6. **דימונה (1955)** – העיר השלישית בגודלה בנגב, אחרי באר שבע ואילת. הוקמה ב-1955 כמקום מגורים לעובדים במפעלי ים המלח בתנאי אקלים נוחים יחסית. מלבד עולים מצפון אפריקה, הודו וברית המועצות לשעבר, התיישבה במקום קהילת "הכושים העבריים" מארצות הברית, המונה כמה אלפים. בעיר הוקמו מספר מפעלי טקסטיל גדולים שסיפקו עבודה. רבים מתושבי העיר עובדים בקריה למחקר גרעיני הנמצאת בסמוך לעיר.
7. **אופקים (1955)** – הוקמה כמרכז ליישובי הסביבה החקלאיים באזור מרחבים, שמנה 9 יישובים, חלקם מושבי עולים שהוקמו באותה התקופה. העיר סבלה במשך שנים מעזיבת תושבים ומקשיים רבים. בשנות ה-90 הגיעו לאופקים עולים רבים מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה. ב-1955 קיבלה מעמד של עיר.
8. **קרית-גת (1956)** – הוקמה כעיר מרכזית לחבל לכיש לפי תכנון אזורי כולל. ב-1972 קיבלה מעמד של עיר. בשנות ה-80 רוב המועסקים בעיר היו בענף הטקסטיל. ב-1996 הקימה חברת המחשבים אינטל את אחד ממרכזי הייצור בקרית גת וכיום היא המעסיקה הגדולה בעיר.
9. **נתיבות (1956)** – הוקמה בשם עזתה ליד הכביש בין עזה לבאר שבע כמרכז עירוני לאיזור עזתה ושלחים, שמנה 11 יישובים חקלאיים. רוב התושבים בעיירה היו עולים ממרוקו ומתוניס. לנתיבות אופי דתי מאז הקמתה ויש בה ישיבות ומוסדות חינוך דתיים רבים. רבי ישראל אבוחצירה, הבבא סאלי, התגורר בעיירה, וקברו משמש מרכז רוחני עד היום. בשנת 2001 קיבלה מעמד של עיר.
10. **ערד (1961)** – הוקמה בתכנון מוקדם לפני אכלוסה. בניגוד לשאר העיירות, ערד לא אוכלסה בעולים חדשים אלא בזוגות צעירים ותושבי הארץ הוותיקים. העיר ידועה כנוחה למגורים לחולי אסטמה, בשל האוויר היבש במקום. כמו כן יש לעיר מאגר גז טבעי המספק גז למפעלים ולתושבים. העיר משמשת מרכז תיירות למטיילי מדבר יהודה.

עיירות הפיתוח – בין תכנון למציאות

לאחר מעשה התברר כי המטרות שלשמן הוקמו עיירות הפיתוח התממשו באופן חלקי בלבד, מסיבות שונות:

1. העיירות לא שימשו בפועל כמרכזים עירוניים ליישובים החקלאיים. היישובים החקלאיים סיפקו לעצמם את מרבית השירותים, ולשאר הצרכים השתמשו בשירותי הערים הגדולות. הפער החברתי והתרבותי שבין תושבי הקיבוצים והמושבים הוותיקים לבין העולים החדשים היה גדול.

2. העיירות הוקמו ללא יצירת מקומות עבודה, מתוך הנחה כי בשנים הראשונות יעבדו התושבים בבניין בעיירה עצמה ועבודה שכירה בחקלאות. בתחילה הועסקו העולים בבניין ובסלילת כבישים אך לא הוקמו מפעלי תעשייה. תעשיית המחצבים לא סיפקה תעסוקה מספקת לכל תושבי העיירות ונוצרה בעיה של אבטלה ומצוקה כלכלית.
3. מבחינה חברתית, העובדה כי דווקא העולים החדשים נשלחו אל העיירות המבודדות והרחוקות יצרו תחושות של כעס וקיפוח כלפי המדינה ומוסדותיה. התחושה הקשה של הזנחה מצד ממשלות ישראל הביאו לעזיבה של כל האוכלוסייה החזקה.

שנות ה-60 וה-70

מתחילת שנות ה-70 החל מהלך של עזיבת העיירות בנגב לכיוון צפון. מאזן הגירה שלילי (יותר אנשים שעזבו את המקום מאנשים שבאו למקום) נרשם בכל עיירות הנגב. הבעיות המרכזיות שהתעוררו בעיירות הפיתוח היו:

1. הריחוק והבידוד – עיירות רבות, בעיקר ברמת הנגב (ירוחם, דימונה, מצפה רמון), היו רחוקות ממרכזים עירוניים קיימים. כבישים נוחים המקשרים בין העיירות ובינן לבאר שבע נסללו רק מאוחר יותר, וקיצרו אך במעט את הדרך הארוכה לערים הגדולות.
2. רמת החינוך בעיירות – העיירות התקשו לגייס מורים מנוסים שישתקעו בעיר, ונוצרה תחלופה מתמדת של מורים ומנהלים בבתי הספר. במספר עיירות לא היו כלל מסגרות לחינוך על-יסודי, ובשאר העיירות הוקמו בתי ספר מקצועיים בלבד. כיוון שרמת החינוך לא היתה מספקת לא הגיעו תושבים חדשים ותושבים ותיקים עזבו את העיירות.
3. התעסוקה – כפי שנאמר, העיירות הוקמו ללא פתרונות תעסוקה מספקים. בשנות ה-60 וה-70 החלו להקים מפעלי תעשייה בעיירות. עם זאת, האווירה המשפחתית החמה, והחיים ביישוב קטן שבו "כולם מכירים את כולם", יצרו בעיירות קהילות חמות ותומכות. למרות הקשיים הרבים, ותיקי עיירות הפיתוח מציינים את העזרה ההדדית ויחסי השכנות הנהדרים שנוצרו במקום כיתרון על פני הערים הגדולות במרכז הארץ.

שנות התשעים – גל עלייה נוסף

העלייה הגדולה מברית המועצות לשעבר, שהחלה בשנות ה-90, השפיעה בצורה ניכרת על האוכלוסייה בעיירות הפיתוח. עשרות אלפי עולים חדשים התיישבו בהן, ובחלק מן העיירות הכפילו את אוכלוסייתן. כרבע מכלל העולים התיישבו בעיירות בכל הארץ. כעבור כמה שנים השתלבו העולים גם בהנהגה המקומית של ערי הפיתוח ובתעשייה המקומית. גם אלפי העולים שהגיעו מאתיופיה התיישבו בחלק מעיירות הפיתוח. מבין עיירות הפיתוח בנגב בולטות במיוחד ערד ושדרות, בהם כ-40% מהאוכלוסייה הם עולים חדשים, אך גם בשאר העיירות העולים מהווים כרבע מאוכלוסיית המקום.

כלכלה ותעסוקה בעיירות הפיתוח משנות ה-90 ועד היום

בתחילת שנות ה-90 עבר ענף הטקסטיל, שהיה ענף התעשייה הגדול בנגב והעסיק עשרות אלפי עובדים, משבר חמור. השלום עם ירדן ותהליכים נוספים, הביאו לסגירתם של רוב מפעלי הטקסטיל בנגב ולהעברתם למדינות בהם כוח העבודה זול יותר, כמו מצרים, ירדן ותורכיה.

בשנים אלה הוקמו בנגב מפעלי חשמל ואלקטרוניקה רבים וענף זה הפך לגדול מבין ענפי התעשייה באזור, יחד עם התעשיות הכימיות. עם זאת, למרות שלכאורה מדובר בתחום מפותח יותר מענף הטקסטיל, רוב מפעלי האלקטרוניקה בנגב הם עתירי עבודה בשכר נמוך ואינם כוללים כמעט מחקר ופיתוח. יוצא מן הכלל הוא פארק התעשייה בעומר, שנפתח בשנת 1995, ובו מפעלי היי-טק רבים, המעסיקים אקדמאים ומהנדסים רבים שנשארו בנגב לאחר לימודיהם באוניברסיטת בן-גוריון בבאר שבע.

תהליך נוסף שעבר על התעשייה בנגב הוא העברת מפעלים רבים בנגב משליטת הממשלה וההסתדרות לידיים פרטיות, והדבר משפיע על מצב התעסוקה בנגב. חברת כימיקלים לישראל, לדוגמא, העבירה את משרדיה הראשיים מהנגב למרכז הארץ בגלל שיקולי יעילות. כמו כן חברות רבות מעדיפות לשכור עובדים דרך חברות כוח אדם, דבר הפוגע במקרים רבים בשכר ובשאר הזכויות של חלק מן העובדים.

ענף כלכלי נוסף המתפתח בנגב בשנים האחרונות הוא ענף התיירות. מטיילים רבים ממלאים את כבישי הנגב בסופי שבוע ובחופשות, ותושבים רבים בנגב עובדים בבתי המלון, המסעדות וחברות הטיולים ברחבי הנגב.

ירוחם

ירוחם הוקמה בשנת 1951 כמעברה והיתה העיר הראשונה שהוקמה מדרום לבאר שבע.

מעברת 'תל ירוחם' 1951-1954

בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל, שוכנו העולים ב'מחנות עולים' ברחבי הארץ. התנאים במחנות היו קשים והעולים סבלו מצפיפות, רעב ומחלות. באפריל 1950 הציע לוי אשכול, מנהל מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית, להקים שיכוני מעבר זמניים לעולים. שיכונים אלה נקראו 'מעברה', מלשון מעבר, מתוך הנחה כי העולה יישאר בשיכון באופן זמני, עד שייקלט באופן

קבוע בחברה הישראלית. רוב המעברות הוקמו ליד יישובים קיימים – עירוניים וכפריים. אולם כמה מעברות הוקמו כמעברות עצמאיות, שהיו אמורות להפוך עם הזמן ליישוב קבע. מעברה עצמאית כזו היתה מעברת תל ירוחם.

המעברה לא היתה פרי תכנון מראש אלא הוקמה בצורה מאולתרת ביזמת מחלקת העלייה של הסוכנות, בניגוד לתוכניות של אגף התכנון, הגוף שהיה ממונה על הקמת יישובים. לכן רק לאחר שנים, בהן סירבו אגף התכנון ומשרד השיכון להכיר בירוחם כיישוב קבע, קיבלה ירוחם הכרה כיישוב.

מיקום המעברה נבחר על פי הקרבה למכתש הגדול ושדה אורון, שם קיוו למצוא מחצבים רבים. המעברה היתה מיועדת לעובדי מחצבת 'אבן וסיד' ליד באר שבע ולעובדי המחצבות במכתש הגדול.

בקיץ 1951 הגיעו ראשוני העולים, 270 עולים מרומניה.

השנה הראשונה היתה קשה ביותר. עובדים מעטים בלבד עבדו במכתש, ואילו ליתר העובדים נמצאו עבודות זימות. הצריפים לא הגנו מפני החום והקור והתנאים היו קשים. מאוחר יותר הוקמו במקום מאפיה, מכולת, בית חרושת לקרח וספריה, אולם כעבור שנתיים עדיין לא היו מים וחשמל. כמחצית מהמתיישבים הראשונים עזבו את המעברה. בשנת 1954 החל המצב להשתפר. שליח המוסדות החדש, פנחס מענית, התיישב עם משפחתו בירוחם ופעל רבות למען התושבים. המעברה חוברת למים ולגנרטור והוקם בית ספר ראשון במעברה.

כפר ירוחם – יישוב חקלאי

בשנים 1955-1958 נעשה נסיון להפוך את ירוחם לכפר, שתושביו יעבדו במפעלי האיזור ובנוסף יפתחו משקים חקלאיים קטנים ליד הבית, אולם בשל המחסור במים והאדמה המלוחה נסיון זה נכשל. תושבים רבים המשיכו לעזוב ועולים נוספים נשלחו. בשנים 1954-1957 עברו בירוחם כ-

כך הוקמה ירוחם...

באחד הימים של 1951 הסתובב בשוק מחנה יהודה רודי קליינר, יוצא פלמ"ח מקיבוץ גן שמואל. בעודו קונה ירקות פגש באקראי את גיורא יוספטל, ששימש באותה עת ראש מחלקת ההתיישבות בסוכנות והאחראי על יישובם של העולים החדשים. "מה אתה עושה בימים אלה?" שאל יוספטל את חברו "שום דבר מיוחד" השיב קליינר "אשמח מאוד אם יש לך אתגר בשבילי" הוסיף. יוספטל חכך בדעתו כמה שניות. "למה שלא תנהל מעברה?" הציע לו. "איפה?" שאל קליינר "אם אתה רוצה אתגר – אז למה שלא תקים מעברה בנגב?" קליינר: "מצוין. אני אוהב את הנגב" (דניאל בן סימון, עסקה אפילה בדרום)

5000 עולים. מספר התושבים בסוף 1957 הגיע ל-880 בלבד. רבים מן העולים הובאו לירוחם בשעת לילה מאוחרת על מנת שלא יראו לאן הגיעו. כשקמו בבוקר – רבים עזבו, והשאר נשארו בליט ברירה. באותן שנים הגיעו קבוצות ראשונות של עולים ממרוקו ומהודו. באותה תקופה נסלל הכביש המרכזי לאילת, דרך הערבה. כשהקימו את ירוחם, היתה משמעות רבה למיקומה על הדרך לאילת. משנסלל הכביש החדש ירדה קרנה של ירוחם.

מכפר למועצה מקומית

בשנת 1959 ניתן לירוחם מעמד של מועצה מקומית ובשנת 1962 שונה שם המקום מ'כפר ירוחם'

ל'ירוחם'. ביישוב חיו אז כ-2500 איש אולם עדיין לא הוקמה תעשייה מקומית בעיירה. תושבים רבים יצאו להפגנות ולחסימות כבישים במחאה על מצב התעסוקה במקום. בשנת 1963, בעקבות החלטה להקים מפעל בערד ולא בירוחם, התפטרו ששת חברי המועצה במחאה.

בתחילת שנות ה-60 התפתחה מערכת החינוך בירוחם: הוקמו בתי ספר חדשים (ממלכתי וממלכתי-דתי), הופעל יום חינוך ארוך ונפתח מרכז נוער.

הרכב האוכלוסייה בעיירה עבר שינויים: בשנים אלו הגיעו יותר ויותר עולים מצפון אפריקה והפכו לרוב בעיירה. הוקמה מעברה נוספת לקליטת העולים. עולים רבים הגיעו מהודו בשנת 1963, ולעתים נוצרו חיכוכים על רקע עדתי בעיירה.

שנות השישים – תעשייה בירוחם

רק כ-16 שנה לאחר הקמת ירוחם, הוקם לראשונה מפעל עתיר עבודה בירוחם. בשנת 1965 הוקם מפעל 'פיניציה' לייצור בקבוקי זכוכית, ובשנת 1968 מפעל 'טמפו' לייצור בקבוקי משקה, משקאות וארגזי פלסטיק. גם במפעלי הפוספטים ובתעשיות הביטחוניות נקלטו יותר ויותר עובדים מירוחם. במקביל הוקמו בירוחם מבני ציבור כגון קופת חולים, בריכת שחייה ובית כנסת מרכזי. הקמת המפעלים אמנם שיפרה את מצב התעסוקה, אולם היתה זו תעשייה המבוססת על עבודה

במשמרות, ללא הכשרה מקצועית, שהנציחה את תחושת התסכול והייאוש בקרב התושבים.

גם מצב החינוך בעיירה היה קשה: בבתי הספר לימדו מורים בלתי מנוסים שהגיעו לתקופות קצרות בלבד. בית ספר תיכון לא היה והתלמידים נאלצו לנסוע מרחקים ארוכים או ללמוד בפנימיות. רק באמצע שנות ה-70 הוקם בירוחם בית ספר תיכון ממלכתי.

כך הגענו לירוחם

סיפורה של משפחת נעים מירוחם, שעלו מתוניס: שמונה בבוקר. המשפחה ועולים חדשים אחרים מועלים על משאית. עשר משפחות כמהות לחיים חדשים בארץ המיוחלת. המסע מתארך. עיני הגברים, הנשים והילדים נעוצים במראות הנוף החולף לנגד עיניהם. אט, אט הופך הירוק לצהוב מדברי, והם נוסעים ונוסעים. עייפות נמסכת באבריהם. והחום הולך ורב. השעה שלוש אחה"צ, והמשאית נעצרת סוף סוף ליד מחנה צריפים. כמה מהמשפחות מסרבות לרדת. ליד המשאית ממתין פנחס מוצ'ניק והוא אומר להם: "אני ראש המועצה המקומית ירוחם... ברוכים הבאים!" ופותח בשטף דיבור ושיכנוע, עד כמה טוב המקום הזה. המשפחות נעדרות בסופו של דבר ומוכנסות אחר כבוד אל "הצריף הירוק", שלימים הפך למועדון הנוער המקומי. מספרת אם המשפחה, אסתר: "היה זה ערב שבת... החלטתי, כי נרד מהמשאית, ושיכנעתי גם את האחרים. אמרתי להם ולמשפחתי: אתם תראו, יהיה טוב כאן!, ונכנסנו לצריף..."

ראשוני ערי הפיתוח בנגב, משרד החינוך – מחוז דרום

שנות ה-70 וה-80 – ייאוש ותקווה

בשנות ה-70 ניכרת ירידה משמעותית במספר התושבים. משפחות רבות עזבו את היישוב והאבטלה גדלה.

לקראת שנות השמונים התחילה מגמה של שינוי חיובי ביישוב. המראה החיצוני של ירוחם השתפר, הרבה בזכות פרויקט שיקום השכונות, ויחד אתו גם תחושת השייכות של תושבי העיירה. בשנות השמונים הוקמו גם מוסדות תרבות כגון הספרייה העירונית והמרכז למוסיקה בזכות תרומתה של קהילת מונטריאול מקנדה.

מצד שני, מצב האבטלה החמיר ביותר ורבים מתושבי העיירה עלו לירושלים על מנת להפגין מול בית ראש הממשלה.

באותם שנים החלו להגיע לירוחם גרעיני הנח"ל המשימתיים של תנועת בני-עקיבא. בני הגרעינים עשו את הפרק האזרחי של השירות הצבאי בירוחם ורבים מהם התיישבו בה לאחר שחרורם וחיים בה עד היום.

שנות התשעים – עלייה גדולה ומהפכה חינוכית

בשנות ה-90 השתלבו בהנהגת היישוב יותר ויותר צעירים ילידי המקום, ששמו את הדגש על שינוי מהותי במערכת החינוך. על פי מודל של משרד החינוך, שהופעל בשלושים יישובים בישראל, ונקרא 'פרויקט שלושים היישובים', ליוו מומחים חיצוניים לחינוך את אנשי החינוך המקומיים בבתי הספר. בתוך מספר שנים עלו שיעורי ההצלחה בבחינות הבגרות בירוחם מ-17% ל-60%, יותר מן הממוצע הארצי, ובשנת 2003 היה אחוז הזכאים לבגרות 73%.

שנות ה-90 הביאו לירוחם תושבים רבים. עולים רבים מברית המועצות לשעבר מצאו את ביתם בירוחם, והשתלבו במערכת החינוך ובהנהגת היישוב. כיום הם מהווים כ-20% מתושבי ירוחם.

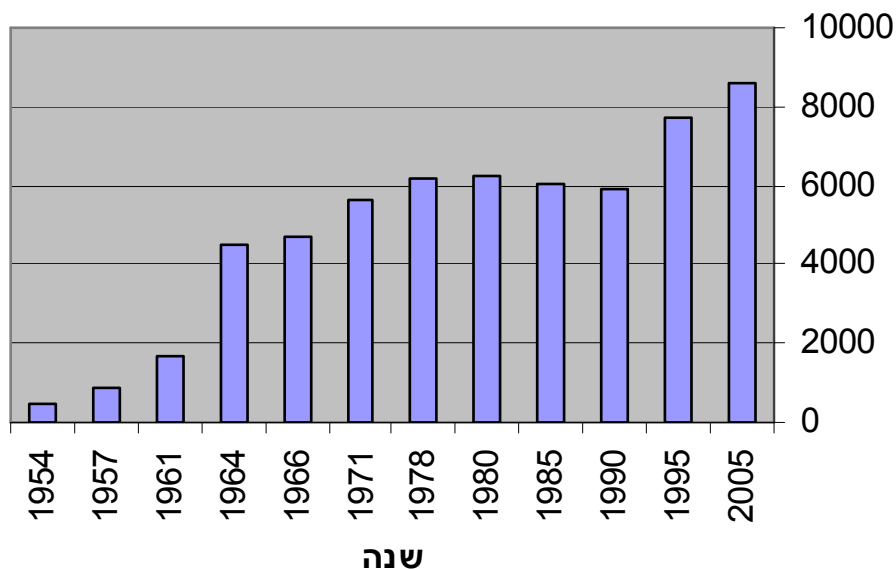
כלכלה ותעסוקה ביישוב

רוב המועסקים ביישוב עובדים במפעלי התעשייה השונים בעיירה ובאיזור. בניגוד לשאר עיירות הפיתוח, רוב המפעלים בירוחם קשורים לאוצרות הטבע של האיזור: מפעל 'פיניציה' המייצר בקבוקי זכוכית מחול המכתש, ומפעלי 'אקרשטיין' ו'נגב קרמיקה' המפיקים חומרי בניין ממחצבי האיזור. כמו כן מפעל 'אגיס' למוצרי קוסמטיקה מספק מקומות עבודה רבים. הענף הכלכלי השני בגודלו הוא ענף השירותים הציבוריים והקהילתיים.

האוכלוסיה בירוחם

בתרשים שלפניכם ניתן לראות את השינויים באוכלוסיית ירוחם לאורך השנים: בשנות ה-50: מעברה קטנה, כמה מאות תושבים

האוכלוסיה בירוחם 1954 - 2005

שנות ה-60: העלייה מצפון אפריקה והודו.
 שנות ה-70 וה-80: הגירה שלילית. ירידה במספר התושבים
 שנות ה-90: העלייה הגדולה מברית המועצות לשעבר

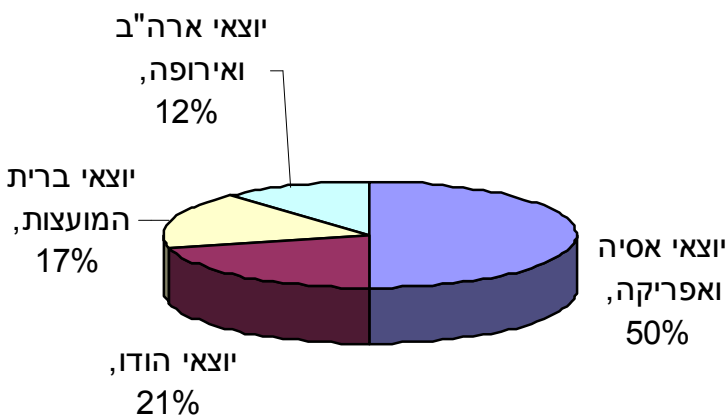
הרכב האוכלוסיה בירוחם

בתרשים ניתן לראות את הרכב האוכלוסיה בירוחם על פי הקבוצות השונות שהגיעו אליה: העליות מצפון אפריקה, הודו, ברית המועצות לשעבר, ויוצאי אירופה וארה"ב שהגיעו במסגרת הגרעינים המשימתיים והקהילה החרדית במקום.

יוצאי צפון אפריקה מהווים כמחצית מתושבי ירוחם. קבוצה ראשונה של עולים הגיעה ב-1954, אולם רק ב-1963 הגיעה קבוצה גדולה יותר ממרוקו והפכו לרוב ביישוב.

יוצאי הודו הגיעו בקבוצות קטנות כבר בשנות ה-50 אך רובם עזבו. ב-1963 הגיעה קבוצה גדולה של יוצאי הודו. יוצאי הודו חיים בירוחם בקהילה המרוכזת סביב בית הכנסת "שערי רחמים" המשמש גם כמרכז תרבותי וחינוכי.

מבנה דמוגרפי בירוחם, 1996

אתרים בירוחם

בירוחם והאיזור מספר אתרים המהווים מוקד למטיילים רבים:

- **אגם ירוחם** - בסמוך ליישוב נמצא פארק ירוחם. במרכזו ישנו אגם מלאכותי באפיק נחל רביבים. האגם הוקם למטרות השקיה, ובשנות ה-80 נעשה נסיון לפתח תיירות סביב הפארק. כיום הוכשר בפארק אגם קטן ומדשאות, המיועדים לטיולים, פיקניקים ודיג.
- **שמורת החלמוניות** - לא רחוק מאגם ירוחם נמצאת שמורת החלמוניות. החלמוניות, הפורחות בסתיו, צובעות את המדבר בצהוב ומהוות מוקד משיכה למטיילים וחובבי טבע.
- **'פסל הזהות'** - פסל בולט ומרשים בגובהו, הבנוי משני ניצבים מבטון בגובה 20 מטר, המוצב בכניסה לירוחם. הפסל עוצב על ידי הפסל עזרא אוריון, המתמחה בפיסול מדברי.

מקור: 'הארץ'

שדרות

שדרות היא אחת משלש עיירות הפיתוח בנגב המערבי (יחד עם נתיבות ואופקים). ייחודה מבין עיירות הפיתוח בכך שנוצרה בה במשך השנים תרבות ייחודית הבאה לידי ביטוי במוסיקה, קולנוע וספרות. כמו כן קרבתה לרצועת עזה הפכה אותה משנת 2000 ליעד להתקפות טילים, אשר תושביה מתמודדים עמן מדי יום.

מעברת גבים-דורות

שדרות הוקמה בשנת 1951 כמעברת גבים-דורות. המתישבים הראשונים במעברה היו עולים מפרס וקורדיסטאן, שעבדו בקיבוצי האיזור. למעשה, בתוכניות של אגף התכנון תוכננו לקום באיזור רק שתי עיירות: אופקים ונתיבות, אולם בשנת 1955, בעקבות לחץ של תושבי המקום בסיוע הסוכנות היהודית, הוסכם להקים גם במקום יישוב קבע.

ממעברה לעיירה

בשנת 1955 הוכרזה המעברה כעיירת פיתוח בשם שדרות. לפי אחת הדעות, מקור שמה בשדרות עצי האקליפטוס שניטעו בראשיתה לאורך הכביש לבאר-שבע, ובנטיעתם עבדו העולים החדשים. בתחילתה היתה חלק מהמועצה האיזורית שער הנגב, וב-1956 הפכה שדרות למועצה מקומית. היישוב תוכנן כיישוב עירוני-כפרי, כלומר יישוב בעל אופי כפרי למחצה, הבא לידי ביטוי בגודלו הקטן (היישוב תוכנן להיות בין 6000 ל-12,000 תושבים), בבנייה חד קומתית, במשקים קטנים ליד הבתים ובתעשייה חקלאית. תכנון זה יצר מרחק גדול בין בית לבית והקשה על הכנת תשתיות מתאימות של מים וחשמל. כמו כן שירותי המסחר, החינוך והבריאות היו מרוחקים מבתי המגורים.

אנשי הסוכנות שלחו לשדרות עולים רבים מעבר לתכניות אגף התכנון. הבנייה לא הדביקה את קצב העלייה ולכן נאלצו לבנות שתי מעברות בתוך שדרות, מצריפים ופחונים. למעלה מ-90% מתושבי שדרות היו עולים חדשים שהגיעו לאחר קום המדינה. כ-75% מתושבי העיירה היו עולים מצפון אפריקה, והשאר מפרס ומרומניה.

בשנות החמישים ידעו תושבי שדרות גם מצוקה בטחונית: מסתננים רבים (שנקראו 'פדאיון') מרצועת עזה נכנסו ליישוב. בדרך כלל גנבו המסתננים ציוד ואוכל, אך לעתים הניחו מוקשים. באחד המקרים עלתה עגלה רתומה לחמור שהובילה חמישה מתושבי שדרות לעבודה בשדות האיזור, וכל החמישה נהרגו. על שמם נקרא 'גן החמישה' בעיר.

בתחילת שנות ה-60 הגיע גל שני של עולים לשדרות והעיירה כמעט הכפילה את אוכלוסייתה בתוך שנתיים. אולם משנת 1964 הצמיחה היתה איטית ביותר, בין השאר בגלל שהעלייה פחתה באופן כללי. למרות ההגירה השלילית מהיישוב, אוכלוסיית העיירה המשיכה לגדול בגלל הריבוי הטבעי הגבוה.

שנות ה-70

כבר בסוף שנות ה-50, לאחר שהתברר כי עיירות הנגב הצפונית (נתיבות, אופקים ושדרות) לא הפכו למרכזים עירוניים ליישובים החקלאיים, השתנתה מדיניות התכנון לגביהן, ובמקום יישוב עירוני-כפרי קטן תוכננה העיירה להפוך לעיר שבה יתגוררו עשרות אלפי תושבים, שיעסקו בתעשייה שתקום במקום. את המדיניות החדשה החלו ליישם באופן מלא רק בשנות ה-70. גם הבנייה השתנתה ובמקום בתים חד קומתיים נבנו בניינים של שלוש וארבע קומות.

הבסיס הכלכלי של היישוב השתנה: בשנים הראשונות עבדו רבים מתושבי שדרות בחקלאות בקיבוצי הסביבה. בשנות ה-70 הוקמו יותר ויותר מפעלים, הן בעיירה עצמה והן בקיבוצים, ולכן ירד שיעור המועסקים בחקלאות ועלה שיעורם של המועסקים בתעשייה. המפעלים שהוקמו בשדרות היו מתחומים מגוונים:

1. תעשייה הקשורה בתוצרת החקלאית של הסביבה כגון כותנה, תפוחי אדמה ועופות.
2. תעשייה מקומית בתחומים שונים: מפעל למודדי חום, מפעל נייר, מפעלי טקסטיל, מפעל המזון "אוסם" ומפעל המייצר בתים טרומיים.

היחסים בין שדרות ויישובי הסביבה

המועצה האזורית שער הנגב, אשר שדרות הוקמה בתחומה, מורכבת ברובה מקיבוצים. רוב התושבים בקיבוצים אלה היו מיוצאי אירופה ואמריקה, בעוד הרוב המכריע של תושבי שדרות היו יוצאי צפון אפריקה ואסיה.

עד שנות ה-70 התייחסה התנועה הקיבוצית לעלייה הגדולה כעלייה של נחשלים, אשר יש לסייע להם להפוך לישראלים על פי מודל 'כור ההיתוך', כלומר הפיכת העולים לאדם חדש, המשתחרר מתרבותו הישנה והפרימיטיבית. הקיבוצים העסיקו את תושבי שדרות והתנדבו במעברות ובמרכזי הקליטה. תפיסה זאת, למרות שנבעה מכוונות טובות, הייתה מתנשאת, כיוון שהתייחסה לתרבותם ומנהגיהם של העולים בביטול.

בתחילת שנות השבעים החלה להתפתח ב"איחוד הקבוצות והקיבוצים" תפיסה שוויונית יותר של היחס בין הקיבוצים לעיירות הפיתוח. במקום "חינוך", "השפעה" ו"שיקום" דיברו על שוויון, שיתוף פעולה והדדיות. את הדגם השוויוני יישמו לראשונה בתוכנית שנקראה "שיתוף פעולה שדרות-שער הנגב". מטרת התכנית היו הפחתת העוינות והאיבה ההדדיות, פיתוח מערכת הרווחה בשדרות וקידום אינטרסים משותפים לשדרות ולקיבוצי שער הנגב.

מספר גרעינים של בני קיבוצים פעלו יחד עם צעירים משדרות לארגון פעילויות משותפות לשדרות ויישובי הסביבה: קייטנות, חוגים, טיולים ופסטיבלי זמר. באותם פסטיבלים החלה להתפתח התרבות המוזיקלית הייחודית לשדרות, שבאה לידי ביטוי בלהקות הרבות שיצאו ממנה בשנות התשעים.

בשנת 1987 הקימו מספר צעירים, רובם יוצאי קיבוצים, את הקיבוץ העירוני בשדרות, קיבוץ **מגוון**. הרעיון בהקמת הקיבוץ היה קיום מסגרת קהילתית ושיתופית בעיר ופעילות למעורבות והשפעה בחברה הישראלית. בשנת 1994 הקימו חברי הקיבוץ את **עמותת גוונים** לפיתוח החינוך, הקהילה והסביבה, המפעילה עשרות פרויקטים בשדרות ובנגב המערבי. בין שלל הפעילויות,

פעלה העמותה בקרב 1500 המשפחות שעלו מקווקד ומבוכרה, והקימה את מרכז דורות, מרכז קהילתי לעולי קווקז בשדרות.

שדרות – מרכז תרבותי נגבי

לקראת סוף שנות ה-80 התפרסמו להקות מוסיקה רבות שיצאו משדרות ונתקבלו בתרבות הישראלית כמייצגים קול שונה ומעניין במוסיקה. בין הלהקות הידועות ניתן למנות את להקת 'שפתיים', המשלבת שירים מרוקאיים מסורתיים בעיבודי רוק; להקת 'טיפקס', להקת פופ ישראלית המביאה בשירה גם את קול הפריפריה ומשלבת בהם מוטיבים מזרחיים; ולהקת כנסיית השכל, להקת רוק שהתקבלה באהדה רבה על ידי המבקרים והקהל, וגם ביצירתה ישנם מוטיבים מזרחיים.

שדרות בלטה גם בתחומי תרבות אחרים: בשנת 1999 הוקם סינמטק בשדרות, המשמש כמרכז לקולנוע ותקשורת ומשלב גם פעילות חינוכית בבתי הספר.

מכללת הנגב

בשנות ה-70 הוקמה בצמוד לשדרות מכללה אזורית לתושבי הסביבה. ראשוני המקימים שאפו לפתח את האזור כולו, ולהביא לכל תושביו השכלה, חינוך ותרבות ברוח חזונו של דוד בן-גוריון. המכללה חותרת למתן הזדמנות שווה לכל מי שרוצה בהשכלה אקדמית. כיום לומדים במסגרות השונות של המכללה – מכללת הנגב והמכללה האקדמית ע"ש פנחס ספיר – כ-8,000 סטודנטים, והיא המכללה הציבורית הגדולה בישראל. תרומתה של המכללה לשדרות הוא משמעותי ביותר. מלבד מאות הסטודנטים המתגוררים בעיירה, המכללה שותפה מלאה לחיים החברתיים והקהילתיים בסביבה, ומקיימת מספר רב של פעילויות בשיתוף עם התושבים: ערבי הרצאות פתוחים, קורסי העשרה למבוגרים, סיוע ועזרה לילדים ונוער. המכללה גם מקיימת מדי שנה את "כנס שדרות לחברה" בו דנים מומחים ביחסי מרכז ופריפריה.

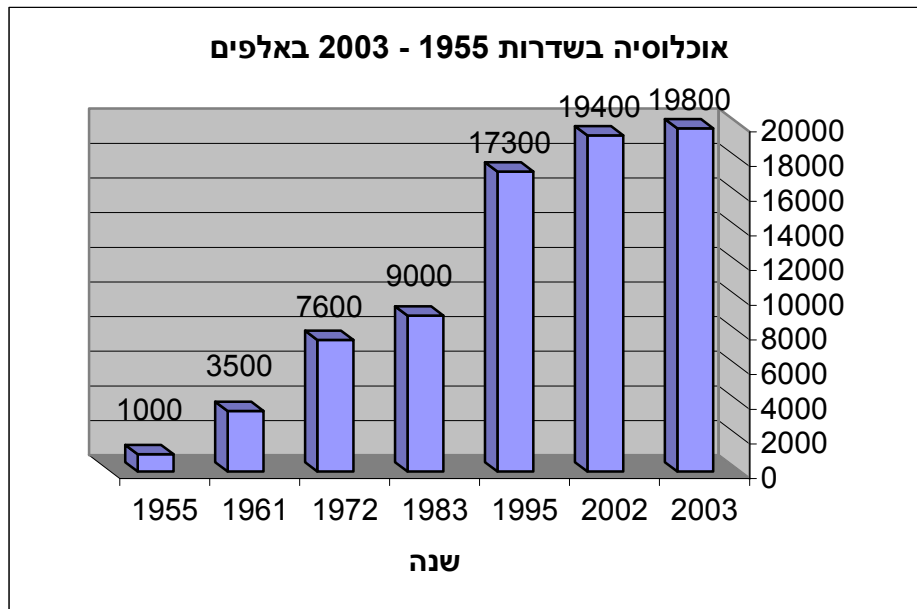
העלייה הגדולה בשנות ה-90

בשנות ה-90 הגיעו לישראל כמיליון עולים חדשים מברית המועצות שהתפרקה. עיירות הפיתוח נהנו מגידול משמעותי באוכלוסייתן, אולם שדרות כמעט והכפילה את אוכלוסייתה בזכות העולים החדשים. בשנת 2000 היוו העולים החדשים כ-40% מאוכלוסיית שדרות. ב-1996 קבלה שדרות מעמד של עיר.

שדרות – יישוב בקו החזית

האינתיפאדה השניה, שפרצה בשנת 2000, הפכה את שדרות ליישוב הנאלץ להתמודד עם הפגזות מדי יום. באוקטובר 2001 נורתה הרקטה הראשונה מסוג 'קסאם' על שדרות. מאז נורו יותר מ-100 קסאמים על שדרות ועל היישובים בסביבה. פגיעות הרקטות גרמו למותם של 5 מתושבי העיר, מתוכם שלושה ילדים, לפציעתם של עשרות ולנזק לרכוש. תושבי העיר מתקשים לנהל שגרת

חיים נורמליים בצל ההפגזות הרבות. במספר מקרים גבו ההפגזות גם קרבנות בנפש. תושבים רבים עזבו את היישוב ובקיץ 2005 החליטה המועצה לבטל את האירועים והקייטנות ביישוב בגלל החשש מקסאמים. בשנת 2004 החל צה"ל להפעיל מערכת המתריעה כ-20 שניות לפני נחיתת הרקטה, על מנת שהתושבים יוכלו לתפוס מחסה.

דימונה

בחירת המיקום

בתחילת שנות החמישים הועלו מספר הצעות להקמת יישוב קבע לעובדי המפעלים בים המלח, שהתגוררו מאז הקמת המפעלים בשנות השלושים במחנה זמני ליד המפעל. רבים מאנשי המפעל דרשו להקים את היישוב באיזור ים המלח. מצד שני תבע ראש עיריית באר שבע כי העובדים יתגוררו בעירו. שר הפיתוח, דב יוסף, מינה וועדת רופאים שתייעץ מהי השפעת האקלים על העובדים בתנאי ים המלח. המלצת הוועדה היתה לבנות את מגורי העובדים בגובה רב יותר, בו טמפרטורת הלילה יותר קרות, על מנת "להחזיר לעובדים את הלחות הגופנית שהם מאבדים בשעות עבודתם", כלשון הוועדה.

דימונה תוכננה להיות מרכז עירוני, שבו יתגוררו עובדי המחצבים ומפעלי האשלג בים במלח, עם סלילת כביש מעלה תמר – סדום בשנת 1953. המגמה בהקמת עיירות המחצבים היתה להקים אותן לא במקום הפקת המחצבים אלא במיקום שבו יש תנאים סביבתיים נוחים יותר, על פי המלצות הוועדה. הוחלט כי העיר שתקום תהיה על הרמות בגובה 500-600 מטר מעל פני הים, ליד עתיקות העיר הנבטית ממשית (כורנוב). לאחר מספר סיורים באיזור הוחלט להקים את העיר כ-7 ק"מ מערבית לממשית.

השם שנבחר לעיר, דימונה, מופיע בספר יהושע: "זאת נחלת מטה יהודה למשפחותיהם... וקינה ודימונה ועדעדה" (יהושע כ, כב).

המתיישבים הראשונים

בספטמבר 1955 הגיעו לנמל חיפה 32 משפחות מצפון אפריקה, והועברו באותו יום לצריפים שבדימונה. כך התחילה בנייתה של העיירה דימונה. משפחות אלה הם אלה שבנו מאוחר יותר את בתי הקבע הראשונים בדימונה.

מאוחר יותר, בשנת 1957, נסגר מחנה העובדים בסדום, ומנהל המפעל, מרדכי מקלף (שהיה גם הרמטכ"ל השלישי של צה"ל) דרש כי עובדי המפעל יעברו להתגורר באיזור עם משפחותיהם. הוא העניק תנאים מועדפים לבוחרים להתיישב בדימונה. מאז, ליוו מפעלי ים המלח את הקמתה של דימונה – החל ממתן הגנרטור הראשון לעיר ועד להקמת גני ילדים ובית קפה, על מנת לעודד השתקעות של עובדים במקום.

אל העיר נשלחו עולים רבים, רובם מצפון אפריקה ומהודו, במהלך שנות ה-50, ועד שנת 1961 כבר חיו בעיר 5000 איש.

העיר דימונה היתה קרובה ללבו של דוד בן-גוריון: הוא הציע בזמנו להקים את בירת ישראל בכורנוב (העיר העתיקה ממשית, הסמוכה לדימונה) ופעל להקמת הכור הגרעיני ליד דימונה. כך בנאים, שקיבל מתושבי דימונה כמזכרת, מונחת במקום בולט בצריפו בשדה בוקר.

במשך השנים גדלה דימונה עד ל-40,000 תושבים והפכה להיות העיר השלישית בגודלה בנגב, אחרי באר שבע ואילת.

תעסוקה

בשנותיה הראשונות עבדו תושבי דימונה בעבודות פיתוח ובנטיעת חורשות מסביב לעיירה. רבים מתושבי העיירה עבדו במפעלי ים המלח. כמו כן, עד תחילת שנות ה-60 הוקמו בדימונה שני מפעלי טקסטיל שהעסיקו תושבים רבים: מפעל 'כיתן דימונה', שהוקם ב-1958, ומפעל 'סיבי דימונה', שהוקם ב-1960. יתרונה של דימונה למפעלים אלו היה היצע הקרקעות הנרחב שיכלה להעמיד לרשות המפעלים. בניגוד למפעלי המחצבים בים המלח, מפעלי הטקסטיל נתנו גם פיתרון לתעסוקת הנשים בעיירה. מצד שני, תכנון מספר מפעלים גדולים בתחום אחד בלבד עלול להיות מסוכן, במקרה של משבר בענף – ואכן, משברים שתקפו את תעשיית הטקסטיל הביאו לסגירת מפעלים ולאבטלה גדולה.

בעקבות פתיחת כביש הערבה לאילת דרך דימונה, התפתח מעט ענף התיירות ושירותי הדרך. הוקמה אכסניית "דרכים" ששימשה את המטיילים באיזור והוקמו תחנות דלק, מסעדות וחנויות לעוצרים בדרך לאילת.

החל משנות התשעים, לאחר המשבר בתעשיית הטקסטיל, הפכה תעשיית האלקטרוניקה לענף התעשייתי הגדול בעיר. בשנת 2001 כ-72% מהעובדים בתעשייה בעיר עסקו בתחום זה.

הקריה למחקר גרעיני

בין אוצרות הטבע שמנה דוד בן-גוריון בנגב, ציין את מכרות הפוספטים, אשר מהם נתקבל "החומר היקר שעתיד לייצר כוח אטומי אורניום". בן גוריון, אשר חשש מפני התקפה של מדינות ערב על מדינת ישראל, העלולה להביא לחיסולה, ראה חשיבות רבה בפיתוח יכולת הרתעה גרעינית, מתוך אמונה כי לישראל תהיה את היכולת המדעית ואת חומרי הגלם להגשמת מטרה זאת. בשנת 1955 הוא החל לפעול במרץ להקמת כור גרעיני. התקיימו שיחות על מנת להשיג תמיכה מצרפת להקמת הכור. ב-1957 החלו עבודות העפר סמוך לדימונה, וב-1959 הוקמה הקריה למחקר גרעיני (קמ"ג) בסמוך לדימונה.

בניית הכור הביאה לדימונה ובאר שבע מאות טכנאים עם משפחותיהם, וסיפקה תעסוקה לפועלים שבנו אותו. במשך שנים הוסווה קיומו של הכור כ"מפעל טקסטיל".

ב-1960 גילו האמריקאים את הכור, אשר שלחו מטוסי ריגול על מנת לצלם אותו. הממשל האמריקאי דרש מישראל לפרט מה מתרחש באותו כור. בן גוריון הודיע ב-1960 מעל בימת הכנסת כי פיתוח הנגב מחייב מחקר מדעי רב צדדי ולכן הוקמו המכון המדעי למחקר השממה והצומח והחי במדבר, והכור הגרעיני אשר משמש למטרות שלום בלבד, ומתבצעים בו מחקרים על מנת להקים בעתיד תחנת כח אטומית.

הקריה למחקר גרעיני מעסיקה רבים מתושבי דימונה. עם זאת, תושבים רבים בדימונה חרדים מתאונה בכור או מתקיפה של גורמים עוינים, שעלולים להביא לאסון בעיר. באוגוסט 2004 חולקו לתושבי דימונה והסביבה כדורים לצמצום נזקי קרינה רדיואקטיבית למקרה של דליפה בעתיד.

קהילת הכושים העבריים

בשנות ה-60 קמה בשיקגו שבארצות הברית קהילה של נוצרים שחורים, שראו עצמם כצאצאי עשרת השבטים האבודים. בשנת 1969, הגיעה קבוצה של 93 מבני קהילה זאת, ודרשו להירשם כיהודים. לאחר שהפעילו לחצים, קבלו בני הקבוצה הראשונה הכרה כעולים והתיישבו בערד ובדימונה. מאוחר יותר, כשהגיעו קבוצות נוספות, הן קיבלו אשרת מבקרים בלבד ולא הוכרו כיהודים. משנת 1971 לא הורשו יותר בני הקהילה להיכנס לארץ, ותביעתם בבג"ץ להכרה כעולים נדחתה. בני הקהילה שכבר חיו בארץ התגבשו במספר יישובים, שהמרכזי בהם היה דימונה. בשנת 1991 קיבלו בני הקהילה מעמד של תושבים ארעיים בישראל וניתנו להם רשיונות עבודה, ובשנת 2004 הוכרו כתושבי קבע ובאוגוסט 2005 התגייסה קבוצה ראשונה של בני הקהילה לצה"ל. ב-1993 הוקם בית הספר 'אחוזה' השייך לקהילה ומוכר ע"י משרד החינוך. הקהילה היא שיתופית, וחבריה דוגלים בטבעונות.

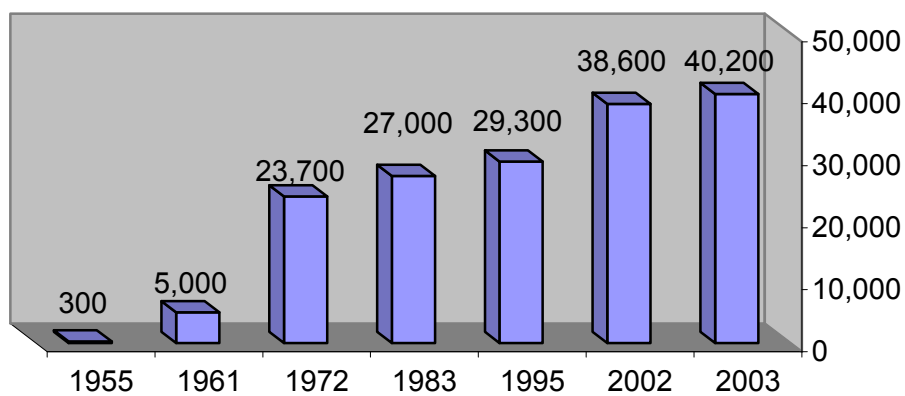
המאבק על כספי הארנונה

ב-2004 יצאו יחד ראשי הערים דימונה וערד למאבק על חלוקה צודקת ושוויונית של הקרקעות באיזור. על פי טענתם, המועצה האיזורית תמר, הסמוכה לדימונה וערד, אשר לה שטח שיפוט גדול ומספר תושבים קטן מאוד, נהנית מכספי ארנונה רבים מהמפעלים (מפעלי הפוספטים והכור הגרעיני), המלונות ובסיסי צה"ל באיזור. ראשי שתי הערים דרשו לחלק מחדש את הגבולות בין המועצות, כדי שגם דימונה וערד, מהן מגיע רוב כוח העבודה למפעלים אלה, יוכלו לעשות בכספים אלה שימוש לפיתוח הערים, ולהינות מאוצרות הטבע והתיירות בנגב. בשיאו של המאבק התבצרו שני ראשי הערים על המצדה עד שידונו בתביעתם. כמו כן תושבי שתי הערים חסמו את הכביש לים המלח. בעקבות המאבק, הורה שר הפנים על העברת הכור הגרעיני ופארק התעשיות הסמוך לרשות עיריית דימונה. מאבק זה הוא פתח אפשרי למאבקן של עיירות פיתוח נוספות לחלוקה שוויונית יותר של משאבי הקרקע והמשאבים בכלל במדינת ישראל.

דימונה כסמל למאבקי עובדים

בשנים האחרונות, לאחר ההפרטה שעברה התעשייה הכימית באיזור, הפכה דימונה לסמל למאבקי עובדים על זכויותיהם. בשנת 2003 ביקשו כ-50 מעובדי חברת 'חיפה כימיקלים דרום', הנמצא במישור רותם שליד דימונה, להקים ועד עובדים בחסות ההסתדרות, ולהיאבק על שיפור זכויותיהם. ההנהלה, שהתנגדה להתארגנות, הפעילה לחצים על העובדים שכללו גם איום בפיטורים, ובשער המפעל התפתחו עימותים אלימים בין העובדים ובין חברת השמירה ששכרה ההנהלה. אישי ציבור רבים נרתמו למאבק, שזכה להד תקשורתי רחב. העובדים עתרו לבית הדין לעבודה, שהורה למפעל לאפשר להם להתאגד. מאבק זה הפך לאחד מסמלי המאבק על העבודה המאורגנת בישראל.

האוכלוסיה בדימונה, 1955 - 2003

נתיבות

נתיבות היא אחת משלש עיירות הפיתוח שהוקמו בנגב המערבי בשנות ה-50 (יחד עם שדרות ואופקים).

הקמת העיירה

בתכנית המקורית של אגף התכנון, שנקראה 'תכנית שרון' (על שם האדריכל אריה שרון, ראש אגף התכנון באותה תקופה) משנת 1951 היו אמורות לקום בנגב המערבי שתי עיירות בלבד: נתיבות ואופקים. נתיבות תוכננה להיות היישוב הגדול יותר. אולם למרות שתוכננה כבר בראשית שנות החמישים, הקמתה התעכבה עד שנת 1956 מכמה סיבות:

1. התנגדות של הוועדה לשמירת קרקע חקלאית, שחשבה לנצל את הקרקע לחקלאות בעזרת מים שיגיעו מן הצפון.
2. צמצום העלייה בשנים 1952-1954.
3. אי הסכמה לגבי המיקום – הוצעו שישה אתרים שונים להקמתה. המועצה האיזורית עזתה, שרצתה מרכז שיספק שירותים וכוח אדם ליישובים החקלאיים, הפעילה לחצים ובשנת 1956 הוקמה המעברה 'עזתה'. בערב שבועות הגיעו למעברה העולים הראשונים. במקביל מינה ראש המועצה האיזורית 'מזכיר המועצה לענייני נתיבות' שהחל להקים את העיירה נתיבות בסמוך לצריפי המעברה. ב-1960 הוקמה המועצה המקומית נתיבות ומנהל המעברה הראשון, אשר אוחיון, נבחר לעמוד בראשה. העולים מצפון אפריקה שנשלחו לעיירה עסקו בשנים הראשונות בעבודות בנייה ופיתוח, בסלילת כבישים ומפעלי השקיה ובהכשרת קרקעות לחקלאות.

אופי דתי

מאז הקמתה היה לנתיבות אופי דתי. בעיירה בתי כנסת, ישיבות וכוללים רבים. נתיבות ידועה כמרכז רוחני למאמינים רבים, הפוקדים בעיקר את קבריהם של הרב שלום איפרגן והרב ישראל אבוחצירא (הבבא סאלי).

הבבא סאלי

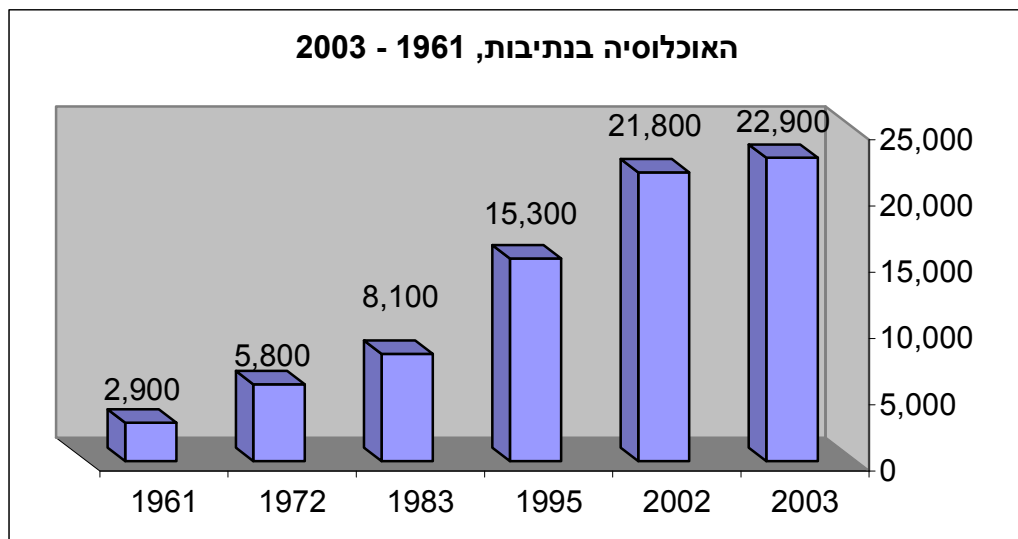
אחוזת הקבר של ר' ישראל אבוחצירא, שהתגורר ופעל בנתיבות, מהווה מוקד למאות אלפי מאמינים מדי שנה. הבבא סאלי, שנולד ב-1890 במרוקו, עלה לישראל בשנות ה-50 ולאחר שגר תקופה קצרה בירושלים, יבנה ואשקלון, השתקע בנתיבות. הבבא סאלי נודע כעושה מופתים, ורבים נהרו לביתו לקבל את ברכתו. הוא נפטר ב-1984, ומאז עולים עשרות אלפי מאמינים מדי שנה להילולה בקברו.

קליטת עולי אתיופיה בנתיבות

בשנות ה-80 וה-90 עלו לישראל רוב יהודי אתיופיה בשני גלים: מבצע משה (1984) ומבצע שלמה (1991). עולים רבים מאתיופיה הגיעו לנתיבות בראשית שנות ה-90 ומאז אוכלוסייתם גדלה בהתמדה כאשר עולים רבים ממרכזי קליטה בסביבה (בעיקר ממעגלים ומבועות) בחרו לגור בנתיבות לאחר שעזבו את מרכזי הקליטה.

הפעילות לעולים מאתיופיה מתמקדת בעיקר בתחום ההעשרה, הלמידה והקניית הרגלים ומיומנות שונות. בין היתר הופעלו תוכניות ביתיות, תוכניות תחזוקת בית, אתג"ר, מרכזי למידה, פעילות העשרה ועזרה בשיעורי הבית, פעילות לנוער ופעילויות לכלל הקהילה.

עם הזמן, ועם התערותם ההדרגתית של העולים בחיי הקהילה, ניתן להבחין ביוזמות של עולים להשתלב בתעסוקה ובתחומים אחרים ובעלייה ניכרת במעורבות פעילים בנושאי חינוך, תרבות וקהילה, בוועדות חינוך פנימיות ובוועדות בית ספר ובוועדות אחרת בקהילה. עיריית נתיבות מפעילה מספר מועדונים לילדים, נוער ומבוגרים עולי אתיופיה.

ביבליוגרפיה

1. אפרת, אלישע, עיירות הפיתוח בנגב, אריאל, 23 (150-151): 141-150, 2001.
2. אפרת, אלישע, עיירות הפיתוח, העשור הראשון: תש"ח=תשי"ח (קבץ), עמ' 103-112.
3. בן-סימון, דניאל, עסקה אפילה בדרום, ירושלים, כתר, 2002.
4. ברוצקוס, אליעזר, תכנון הנגב והקמת עיירות הפיתוח, ישוב הנגב, 1900-1960 (קבץ): ירושלים, יד יצחק בן-צבי, תשמ"ו, עמ' 157-166.
5. גרדוס, יהודה, התעשייה בנגב: מבנה, תהליכים ומיקום: סקר תעשיות בנגב 2001, באר-שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשס"ב 2002.
6. גרדוס, יהודה, פיתוח אזורי ועירוני בנגב, אריאל, 23 (150-151): 162-151, 2001.
7. דורון, אשר, שדרות: התפתחות כלכלית-חברתית, תל אביב תשל"ב.
8. זיוון, זאב, המעשה והמדיניות הישראלים בנגב הדרומי 1949-1957, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1998.
9. זיוון, זאב, ראשיתן של ערי הפיתוח מדרום לבאר שבע, אריאל, 23 (152-153): 137-146, 2002.
10. כהן, אהרון, ההיסטוריה של נתיבות, המרכז לערי פיתוח. (טרם נדפס: תודה לארה"ל כהן על המקורות)
11. כהן, אהרון, שדרות: היסטוריה וראיונות עם ראשוני העיירה, המרכז לערי פיתוח. (טרם נדפס: תודה לארה"ל כהן על המקורות)
12. לבני, שמשון, ירוחם, דימונה ומצפה רמון - ערי פיתוח ברמת הנגב המרכזית, ארץ הנגב: אדם ומידבר (קבץ): תל-אביב, משרד הבטחון-ההוצאה לאור, 1997, כרך ב', עמ' 588-595.
13. סעדה, גלית, המופע של שדרות, פנים: כתב-עת לתרבות, חברה וחינוך, 10: 41-45, 1999.
14. עיני, יעקב, עיירות הפיתוח בנגב: חומר רקע למדריך, שדה-בוקר: בית ספר שדה שדה בוקר, 1987.
15. קרקובר, שאול, התפתחותן של עיירות הפיתוח בצפון הנגב, ארץ הנגב: אדם ומידבר (קבץ): תל-אביב, משרד הבטחון-ההוצאה לאור, 1997, כרך ב', עמ' 596-611.
16. ראשוני ערי הפיתוח בנגב, באתר משרד החינוך - מחוז דרום, <http://www.edu-negev.gov.il/first>
17. שילר, אלי, ערי הנגב כיום, אריאל, 23 (152-153): 147-170, 2002.
18. שנער, אמנון; מנדל, סעדיה; כהן, יאיר; לוי, דורית; שאנון, לאה; גילת, אורלי; לוי, נינה, ירוחם: קיום מנחים לפיתוח ולהתחדשות: עבר, הווה ועתיד, ירוחם: מועצה מקומית ירוחם, 1983.